

НА ПОЧАТКУ НАУКОВОГО ШЛЯХУ

УДК 343.2

*Далматова Галина Анатоліївна –
аспірант кафедри кримінального права Ки-
ївського національного університету імені
Тараса Шевченка*

Сучасний стан і тенденції розвитку інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням

У статті розглядається сучасний стан і тенденції розвитку інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у світлі сучасних тенденцій гуманізації пенітенціарної політики України. Розглядаються перспективи подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: *інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням, гуманізація, пенітенціарна політика України, Кримінальний кодекс України.*

Постановка проблеми. З'ясування місця та ролі звільнення від відбування покарання з випробуванням у системі видів звільнення від покарання є актуальною і малодослідженою проблемою.

Це обумовлено, по-перше, існуванням у науковій літературі з цієї проблеми протилежних позицій, по-друге, змінами та доповненнями до статті 75 Кримінального кодексу України.

У кримінальному законі передбачається окремий інститут Загальної частини – звільнення від покарання та його відбування. Він являє собою сукупність норм, які в сприятливому для засудженого напрямі вирішують питання щодо відбування (не відбування) покарання, призначеного йому обвинувальним вироком суду чи визначеного іншим правозастосовчим документом [1, С. 158].

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню питань звільнення від відбування покарання у тій чи іншій мірі були присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, П. С. Бер-

зіна, І. Г. Богатирьова, І. М. Гальперіна, М. А. Гельфера, В. К. Грищука, О. А. Горяйнової, О. М. Джужи, М. А. Єфімова, І. І. Карпеця, О. О. Книженко, Г. А. Кригера, В. А. Ломако, В. О. Навроцького, Є. С. Назимко, В. І. Осадчого, А. В. Савченка, М. Ф. Саввіна, Е. А. Саркісової, В. В. Скибицького, А. Х. Степанюка, П. Л. Фріса, Д. В. Ягунова та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статтю 75 КК України (Звільнення від відбування покарання з випробуванням) було застосовано судами: у 2002 р. – до 100 тис. 192 осіб, що становило 51,6 % від загальної кількості засуджених, у 2003 р. – до 111 тис. 299 (55,4 %), у 2004 р. – до 122 тис. 864 (60 %), у 2005 р. – до 103 тис. 625 осіб (58,6 %). Але у 2006–2007 рр. спостерігалася зворотна тенденція – зменшення кількості осіб, до яких застосовано ст. 75 КК України, і збільшення кількості тих, яким призначено види покарання, не пов'язані з позбавленням волі. У 2006 р. суди застосували зазначену статтю до 94 тис. 428 (58,7 %), у 2007 р. – до 84,5 тис. осіб (55,3 %). До того ж за тяжкі злочини у 2007 р. звільнено від відбування покарання з випробуванням 31,3 тис. засуджених, а за особливо тяжкі – 1,7 тис. [2].

У 2009 р. суди застосували зазначену статтю до 70 тис. 523 осіб (48,18 %), у 2010 р. – до 79 тис. 955 осіб (47,37 %).

Застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням є найдоцільнішим у сучасних умовах розвитку. Це зумовлено низкою факторів: по-перше, застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням зменшує кількість осіб, які засуджені до позбавлення волі, що, у свою чергу, полегшує криміногенну обстановку в країні; по-друге, можна вирішити фінансові проблеми кримінально-виконавчої системи, оскільки покладення на засудженого обов'язку працевлаштуватися та виплачувати щомісячно певну суму на здійснення за ним нагляду значно зменшує витрати на виконання покарання (за умов внесення відповідних змін до КК України); по-третє, дасть змогу більш повно враховувати та дотримуватися принципу індивідуалізації покарання, який спрямований на досягнення мети покарання [2, С. 186].

І. Г. Богатирьов, аналізуючи місце та роль звільнення від відбування покарання з випробуванням у системі видів звільнення від покарання, передбачених КК України, справедливо стверджує, що:

1. Звільнення від відбування покарання з випробуванням слід розуміти як систему випробування, що застосовується судом до осіб, які можуть виправитися без відбування призначеного основного покарання.

2. Застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності, має, перш за все, такі цілі кримінальної відповідальності, як виправлення засудженого, його ресоціалізацію і спеціальну превенцію.

3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням – це самостійний інститут кримінальної відповідальності, який застосовується судом від імені держави і надає засудженому право відбувати покарання у вигляді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на певний строк, але не більше п'яти років в умовах, не пов'язаних із позбавленням волі [3, С.158].

О. Г. Колб пропонує визначити звільнення особи від відбування покарання з випробуванням у КК України як спеціальний режим відбування покарання із можливістю застосування не лише позбавлення волі, обмеження волі та виправних робіт, а й арешту, громадських робіт і штрафу [4, С. 435].

На думку М. І. Хавронюка, звільнення від відбування покарання з випробуванням є певним проміжним кримінально-правовим заходом між покаранням та звільненням від покарання. З одного боку, воно має ознаки покарання (зокрема, це примусовий захід, який застосовується від імені держави за вироком суду і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого), і закони деяких країн прямо відносять його до видів покарань (наприклад, ФРН, Швеція, Данія, США). З іншого боку, воно не є власне покаранням, оскільки як покарання не передбачене у списку видів покарань, визначеному, наприклад, у ст. 51 КК України, та прямо віднесене КК України (ст. 75– 78 КК України) до видів звільнення від покарання [5, С. 344].

Відповідно до ст. 77 КК України у разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у вигляді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Таким чином, звільняючи особу від відбування покарання з випробуванням, фактично створюється новий режим відбування кримінального покарання – так звана пробація [6, С. 146].

В. В. Філонов та Є. С. Назимко щодо альтернативи покаранню у вигляді позбавлення волі на певний строк пропонують застосовувати пробацію незалежно від тяжкості покарання. Частиною 1 ст. 75 КК України передбачено застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі призначення покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років. У Кримінальному кодексі Російської Федерації аналогом пробації – умовним засудженням – замінюється покарання у вигляді позбавлення волі строком до восьми років. Визначивши такий порядок застосування пробації – як український, так і російський, – законодавці обмежили можливість її призначення за тяжкі злочини та взагалі позбавили права призначати її за особливо тяжкі злочини, що, на

нашу думку, позбавляє покарання, до якого засуджена особа, заохочувальних рис [2, С. 190].

О. О. Книженко вважає, що звільнення від відбування покарання з випробуванням є самостійним інститутом Загальної частини кримінального права, який у подальшому слід виокремити в самостійний розділ Загальної частини КК “Пробація”. Цей інститут поєднує в собі одночасно принципи призначення і звільнення від покарання, відстрочки виконання покарання, даючи можливість засудженому самому відхилити відбування призначених за вироком суду виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження або позбавлення волі. У межах цього інституту вирізняються два субінститути – звільнення від відбування покарання з випробуванням а) неповнолітніх і б) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років [7, С. 6].

Д. В. Ягунов та О. О. Рибак дійшли висновку, що інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням є значно вужчим від запропонованого інституту пробації не тільки за змістом, але й за своєю спрямованістю. Більше того, на їхню думку, такий захід кримінально-правового регулювання повинен поглинатися інститутом пробації, оскільки є лише складовою частиною останнього [8, С. 103].

М. А. Хлистік, проаналізувавши проект Закону України “Про пробацію” [10], вважає, що пропозиція авторів Проекту призначити пробацію одночасно зі звільненням від відбування покарання з випробуванням взагалі викликає сумніви щодо доцільності такого призначення, так як інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням можна цілком вважати тією ж пробацією, яка означає випробування умовним засудженням. Існування у вітчизняному кримінальному законодавстві одночасно звільнення від відбування покарання з випробуванням і пробації є недоречним, має бути щось одне, так як за змістом й призначенням вони практично однакові [9, С. 534].

Таким чином, можна стверджувати, що в теорії кримінального права існують різні точки зору щодо змісту інституту звільнення від покарання з випробуванням – від системи випробування, що застосовується судом до осіб, які можуть виправитися без відбування призначеного основного покарання до пробації.

На нашу думку, звільнення від покарання з випробуванням має ознаки пробації, але прирівнювати його до пробації не можна.

У проекті Закону “Про пробацію” під поняттям “пробація” розуміється система наглядових, соціальних, виховних і профілактичних заходів, які застосовуються за рішенням суду до осіб, обвинувачуваних або визнаних судом винними у вчиненні злочинів невеликої та середньої тяжкості. Пробація застосовується судом щодо особи, обвинува-

чуваної у вчиненні зазначеного вище злочину за умови визнання особою своєї вини у вчиненні злочину.

Відповідно до статті 8 проекту Закону, підставами для застосування заходів пробації є:

1) рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності з одночасним застосуванням пробації;

2) обвинувальний вирок, яким особу засуджено до покарання у виді виправних або громадських робіт з одночасним застосуванням пробації;

3) обвинувальний вирок, яким особу звільнено від покарання з випробуванням з одночасним застосуванням пробації;

4) постанова суду про умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання з одночасним застосуванням пробації.

Автори проекту Закону визначили пробацію як систему наглядових, соціальних, виховних і профілактичних заходів, які застосовуються за рішенням суду та які виконуються працівником служби пробації. Таким чином, автори проекту Закону вважають, що одночасно існують кримінально-правовий інститут звільнення від покарання з випробуванням та інститут пробації.

На відміну від авторів проекту Закону, О. О. Книженко дійшла висновку, що звільнення від відбування покарання з випробуванням є самостійним інститутом Загальної частини кримінального права, який у подальшому слід виокремити в самостійний розділ Загальної частини КК “Пробація” [7, С. 15].

Таким чином, О. О. Книженко зводить застосування пробації межами інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Ми підтримуємо точку зору О. О. Книженко, але, на нашу думку, треба створювати спеціальний орган, який повинен застосовувати пробаційні заходи, тобто службу пробації.

У зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, стаття 75 КК України після частини першої доповнена новою частиною такого змісту:

“2. Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п’яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням”.

Оскільки на сьогодні кримінально-виконавча інспекція здійснює лише контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, на нашу думку, створення служби пробації буде сприяти реалізації положень частини 2 статті 75 КК України. Напри-

клад, щодо служби пробації, то, відповідно до проекту Закону “Про пробацію”, на неї покладатимуться, зокрема, такі обов’язки: 1) складання досудової доповіді, яка міститиме всебічну інформацію про подію злочину, особу злочинця, ризик повторного вчинення злочину, особу потерпілого, інша важлива інформація, яка необхідна для винесення справедливих, законних та адекватних вчиненому злочину та особі злочинця кримінально-процесуальних рішень, яка надходитиме як з офіційних, так і неофіційних джерел; 2) у взаємодії з іншими відповідними органами і службами надання засудженим соціальної та психологічної допомоги на основі методів соціальної роботи на будь-якому етапі їх контактування з системою кримінального судочинства; 3) заохочення засуджених вести правослухняне життя, розвиток у них навичок, які сприяють їх соціальній інтеграції/ реінтеграції; 4) сприяння організації процесу медіації між правопорушником і потерпілим від злочину [10].

Слід відмітити, що відповідно до пункту 10.1 Плану роботи Державної пенітенціарної служби України та реалізації основних напрямів діяльності на 2012 рік передбачено підготувати пропозиції до проекту концепції національної моделі пробації та програми створення служби пробації у складі ДПтС України.

Висновки. При тому, що, на думку деяких вчених, інститут звільнення від покарання з випробуванням є значно вужчим від пробації за змістом і за своєю спрямованістю, він за сутністю є пробацією. Необхідно істотно доопрацювати поняття пробації (проект Закону “Про пробацію” не містить чіткого визначення поняття пробації як правового інституту) та надати більш соціально спрямовані функції служби пробації, оскільки змістом пробації є встановлення певних обмежень та обов’язків, які покладаються на засудженого з метою його реабілітації, та виконання яких здійснюється під наглядом працівників служби пробації, а також заходів соціальної допомоги засудженому.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [відп. ред. С. С. Яценко]. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : А. С. К., 2005. – 848 с.
2. Філонов В. Реформування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у світлі сучасних тенденцій гуманізації пенальної політики України / Філонов В., Назимко Є. // Право України. – 2010. – № 3. – С. 184–190.
3. Богатирьов І. Г. Місце та роль звільнення від відбування покарання з випробуванням у системі видів звільнення від покарання, передбачених КК України / І. Г. Богатирьов // Наук. вісник Дніпр. держ. ун-ту внутр. справ. – Дніпропетровськ. – 2010. – № 1. – С. 152–158.
4. Колб О. Г. Щодо деяких питань підвищення рівня спеціальної профілактики в місцях позбавлення волі / О. Г. Колб // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 432–437.

5. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К., 2006. – 1048 с.

6. Кулик О. Г. Пробація / О. Г. Кулик // Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 2003. Т. 5 : – 2003. – С. 146–147.

7. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / О. О. Книженко ; Нац. ун-т внутр. Справ. – Харків, 2003. – 20 с.

8. Ягунов Д. Співвідношення між інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням та інститутом апробації / Ягунов Д., Рибак О. // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип. 37. – С. 96–103.

9. Хлистік М. А. Про деякі аспекти створення в Україні служби пробації / М. А. Хлистік // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / Одеська національна юридична академія. Південноукраїнський центр гендерних проблем. – Миколаїв, 2009. – Вип. 38. – С. 533–537.

10. Проект Закону України “Про пробацію” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=63088&cat_id=47930.

В статье рассматривается современное состояние и тенденции развития института освобождения от отбытия наказания с испытанием в свете тенденций гуманизации пенитенциарной политики Украины. Рассматриваются перспективы дальнейших достижений в этой сфере.

The article deals with the examination of the modern state and progress of the institute of absolution from enduring the punishment with probation in the light of tendencies of humanizing of penitentiary policy of Ukraine. The prospects of further achievements in this sphere are examined.

Стаття надійшла до редакції журналу 15 жовтня 2012 року.